

ICHAN-QAL’A TARIXIY MEROSIY OBYEKT
(YUNESKO RO‘YXATIDAGI SHAHAR MODEL SIFATIDA)

Suyarova Yulduz Xudoyqul qizi

Talaba: Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Ushbu tezisda UNESCO Jahon merosi ro‘yxatiga kiritilgan Ichan-Qal’a tarixiy majmuasining o‘ziga xos jihatlari va uning shaharsozlik modeli sifatidagi ahamiyati yoritilgan. Ichan-Qal’aning tarixiy, me‘moriy va madaniy qiymati tahlil qilinib, uning O‘rta Osiyo shaharsozlik an‘analari rivojida o‘rni ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Ichan-Qal’a, Xiva, UNESCO, tarixiy meros, shahar modeli, me‘morchilik, madaniyat.

Аннотация: В данной статье рассматривается исторический комплекс Ичан-Кала как уникальная модель города, включенного в список Всемирного наследия ЮНЕСКО. Анализируется его архитектурное и культурное значение.

Ключевые слова: Ичан-Кала, Хива, ЮНЕСКО, культурное наследие, городская модель.

Annotation: This thesis explores Ichan Kala as a unique historical city model included in the UNESCO World Heritage List. Its architectural, cultural, and urban planning significance is analyzed.

Keywords: Ichan Kala, Khiva, UNESCO, cultural heritage, city model.

KIRISH

Bugungi globallashtirish sharoitida tarixiy-madaniy merosni asrab-avaylash, uni chuqur o‘rganish va kelajak avlodga yetkazish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Bu borada Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “O‘z tarixini bilmagan xalqning kelajagi bo‘lmaydi”, degan g‘oya bugungi islohotlar jarayonida muhim tamoyil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa, qadimiy shaharlar va tarixiy majmualar insoniyat sivilizatsiyasining rivojlanish bosqichlarini aks ettiruvchi bebaho manba sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Ular nafaqat o‘tmishdan darak beradi, balki jamiyatning ma’naviy yuksalishida ham muhim o‘rin tutadi.

O‘zbekiston hududi qadimdan yuksak sivilizatsiya va boy madaniyat markazlaridan biri bo‘lib kelgan. Bu zaminda barpo etilgan ko‘plab tarixiy obidalar bugungi kunda ham o‘zining betakror me‘moriy qiyofasi va tarixiy ahamiyatini saqlab qolgan. Jumladan, Xiva shahrida joylashgan Ichan-Qal’a tarixiy majmuasi ana shunday noyob maskanlardan biridir. Ushbu

majmua o‘zining yaxlit holda ¹⁶²saqlanib qolganligi, qadimiy shaharsozlik an‘analari asosida qurilganligi hamda o‘ziga xos me‘moriy uyg‘unligi bilan alohida ajralib turadi.

Mazkur hudud 1990-yilda UNESCO tomonidan Jahon merosi ro‘yxatiga kiritilgan bo‘lib, bu uning jahon miqyosidagi ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi. Shu o‘rinda Islom Karimov ham o‘z asarlarida tarixiy merosni asrash va uni yoshlar ongiga singdirish masalasiga alohida e‘tibor qaratib, “yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch” ekanini ta‘kidlagan edi. Bu fikr tarixiy obidalar, jumladan Ichan-Qal‘aning ma‘naviy ahamiyatini yanada chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Ichan-Qal‘a Sharq shaharsozligining mukammal namunasi bo‘lib, unda qadimiy shahar hayotining barcha asosiy unsurlari – mudofaa devorlari, ma‘muriy binolar, diniy maskanlar va turar-joy hududlari uyg‘un holda mujassamlangan. Shu bois u oddiy tarixiy majmua emas, balki o‘z davrining puxta o‘ylangan va tizimli ravishda shakllangan shahar modeli hisoblanadi.

Ichan-Qal‘aning tarixiy, me‘moriy va madaniy xususiyatlarini ilmiy asosda o‘rganish, uni yoshlar ongiga singdirish hamda keng targ‘ib etish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. Zero, buyuk ajdodlarimizdan qolgan ana shunday bebaho merosni asrab-avaylash va uni rivojlantirish orqali biz kelajak avlodni yuksak ma‘naviyatli, tarixiy xotiraga ega insonlar etib tarbiyalay olamiz.

ADABIYOTLAR TAHLILI

O‘rta Osiyo shaharsozligi tarixini o‘rganishda Ichan-Qal‘a alohida ilmiy va amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan noyob obyektlardan biri sifatida e‘tirof etiladi. Tadqiqotchilar uni nafaqat Sharq me‘morchiligining mukammal namunasi, balki qadimiy shahar hayotining to‘liq modelini o‘zida mujassam etgan betakror tarixiy majmua sifatida baholaydilar. Shu bois Ichan-Qal‘a yuzasidan olib borilgan ilmiy izlanishlar nafaqat arxitektura yoki tarix sohasi, balki urbanistika, madaniyatshunoslik va sotsiologiya kabi yo‘nalishlar uchun ham muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tarixiy manbalarga ko‘ra, Ichan-Qal‘a hududi milodiy X–XIX asrlar davomida bosqichma-bosqich shakllangan bo‘lib, undagi har bir inshoot ma‘lum bir davrning siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotini aks ettiradi. Bu esa uni “tirik tarix” sifatida baholash imkonini beradi. Bejizga xalqimizda “Tarix – bu o‘tmishning ko‘zgusi” degan hikmatli so‘z mavjud emas. Haqiqatan ham, Ichan-Qal‘a orqali o‘tmish jamiyatining yashash tarzi, qadriyatlari va dunyoqarashini yaqqol tasavvur qilish mumkin.

Mazkur hududda 50 dan ortiq tarixiy obidalar hamda yuzlab qadimiy turar-joy binolari saqlanib qolgan bo‘lib, ularning aksariyati o‘zining dastlabki me‘moriy qiyofasini deyarli

¹⁶² Karimov I.A. Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent, 2008

yo'qotmagan. Aynan shu jihati bilan Ichan-Qal'a "ochiq osmon ostidagi muzey-shahar" sifatida e'tirof etiladi. Bu haqda olimlar shunday fikr bildiradilar: "Qadimiy shaharlar – bu muzey emas, balki tarix bilan yashayotgan makondir." Ushbu yondashuv Ichan-Qal'aning nafaqat tarixiy obyekt, balki madaniy hayot davom etayotgan maskan ekanini ko'rsatadi.

Shuningdek, UNESCO mutaxassislari ham Ichan-Qal'ani o'rganishda uning yaxlit holda saqlanib qolganligini alohida ta'kidlaydilar. Zero, ko'plab tarixiy shaharlar vaqt o'tishi bilan o'z qiyofasini yo'qotgan bo'lsa, Ichan-Qal'a o'zining tarixiy tuzilmasini saqlab qolgan kam sonli shaharlardan biridir. Bu esa uni ilmiy tadqiqotlar uchun yanada qimmatli manbaga aylantiradi.

Olimlar tomonidan Ichan-Qal'aning o'ziga xos jihatlari quyidagicha izohlanadi:

✚ shahar mustahkam devorlar bilan to'liq o'ralgan bo'lib, bu uning mudofaa tizimi mukammalligini ko'rsatadi;

✚ ichki infratuzilma aniq reja asosida tashkil etilgan, ya'ni ko'chalar, maydonlar va inshootlar o'zaro uyg'un holda joylashtirilgan;

✚ diniy, ma'muriy va turar-joy hududlari funksional jihatdan aniq ajratilgan bo'lib, bu shahar hayotining tartibli tashkil etilganidan dalolat beradi.

Sharq donishmandlaridan biri aytganidek, "***Obod shahar – bu faqat bino emas, balki undagi tartib va ma'naviyatdir.***" Aynan shu jihat Ichan-Qal'ada yaqqol namoyon bo'ladi. Bu yerda nafaqat me'moriy go'zallik, balki ijtimoiy hayotning puxta tashkil etilgani ham aks etgan.

ICHAN-QAL'A – YUNESKO RO'YXATIDAGI SHAHAR MODELI

Ichan-Qal'a nafaqat tarixiy yodgorliklar majmuasi, balki o'z davrining mukammal va puxta o'ylangan shaharsozlik modeli sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. U o'zida qadimiy Sharq shaharlariga xos barcha jihatlarni mujassam etgan holda, bugungi kunda ham ilmiy va amaliy jihatdan muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Bejizga xalqimizda "***Obod shahar – bu tartib va tafakkur mahsuli***" degan hikmatli so'z mavjud emas. Aynan shu fikr Ichan-Qal'a misolida o'z tasdig'ini topadi.

Ichan-Qal'aning shahar tuzilishiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, u baland va mustahkam devorlar bilan o'ralgan bo'lib, bu uning nafaqat mudofaa, balki mustaqil shahar sifatida shakllanganini ko'rsatadi. Shahar ichidagi hududlar aniq reja asosida joylashtirilgan bo'lib, unda masjidlar, madrasalar, saroylar va bozorlardan iborat murakkab, ammo tartibli infratuzilma mavjud. Har bir inshootning joylashuvi ma'lum bir maqsad va ehtiyojdan kelib chiqqan holda qurilgan. Bu esa qadimiy me'morlar va shaharsozlarning yuqori darajadagi

bilim va tajribaga ega bo‘lganini anglatadi. Sharq donishmandlari aytganidek, “Tartib – taraqqiyotning asosidir”, aynan shu tartib Ichon-Qal’a tuzilishida yaqqol ko‘zga tashlanadi.¹⁶³

Ichon-Qal’aning yana bir muhim jihati – uning me’moriy uyg‘unligidir. Bu yerda barpo etilgan barcha inshootlar o‘zaro mutanosiblik va estetik uyg‘unlik asosida qurilgan. Jumladan, Kalta Minor minorasi, Muhammad Aminxon madrasasi hamda Toshhovli saroyi kabi obidalar nafaqat alohida yodgorlik sifatida, balki yagona me’moriy ansamblning ajralmas qismi sifatida namoyon bo‘ladi. Ularning rang-barang koshinlari, nafis naqshlari va o‘ziga xos shakllari shahar umumiy qiyofasiga betakror go‘zallik bag‘ishlaydi. Bu esa “Go‘zallik – uyg‘unlikda” degan hikmatning amaliy ifodasidir.

Bundan tashqari, Ichon-Qal’a qadimda yirik madaniy va ilmiy markaz sifatida ham faoliyat yuritgan. Bu yerda diniy ta’lim rivojlangan, madrasalarda ilm-fan o‘rganilgan, hunarmandchilik esa keng taraqqiy etgan. Savdo-sotiq aloqalarining rivojlanganligi esa Ichon-Qal’aning iqtisodiy jihatdan ham muhim markaz bo‘lganini ko‘rsatadi. Buyuk mutafakkirlar aytganidek, “Ilm va hunar – jamiyatning ikki qanotidir.” Aynan shu ikki omil Ichon-Qal’ada uyg‘un holda rivojlanganini ko‘rish mumkin.

ICHON-QAL’ANING TARIXIY VA MADANIY AHAMIYATI

Ichon-Qal’a o‘zining boy tarixiy va madaniy merosi bilan nafaqat O‘zbekiston, balki butun insoniyat sivilizatsiyasi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Bu noyob majmua asrlar davomida shakllangan bo‘lib, unda O‘rta Osiyo tarixining turli davrlari, ijtimoiy hayoti va madaniy taraqqiyoti o‘z aksini topgan. Bejizga “O‘tmishni bilgan insongina kelajakni to‘g‘ri quradi” degan hikmatli so‘z aytilmagan, zero Ichon-Qal’a ana shu o‘tmishning jonli guvohi sifatida xizmat qiladi.

Uning tarixiy ahamiyati shundaki, majmua hududida joylashgan har bir bino, har bir ko‘cha va hatto devorlar ham ma’lum bir davr haqida aniq tasavvur beradi. Bu yerda qurilgan masjidlar, madrasalar, saroylar va turar-joy binolari orqali o‘tmish jamiyatining siyosiy tuzumi, iqtisodiy hayoti va kundalik turmush tarzini o‘rganish mumkin. Ichon-Qal’a go‘yoki “tirik tarix kitobi” bo‘lib, uni o‘qigan inson ajdodlarimiz hayotini yanada chuqurroq anglaydi.

Me’moriy jihatdan qaraganda, Ichon-Qal’a Sharq me’morchiligining eng mukammal namunalaridan biri hisoblanadi. Bu yerda ganch o‘ymakorligi, rang-barang koshin bezaklari hamda yog‘och o‘ymakorligi san’ati yuksak darajada rivojlangan. Har bir inshootda nafaqat qurilish mahorati, balki estetik did, nozik tafakkur va san’atga bo‘lgan chuqur hurmat mujassam. Sharq donishmandlari aytganidek, “San’at – bu xalq qalbining ifodasidir.” Ichon-Qal’adagi me’moriy obidalar aynan shu fikrni amalda namoyon etadi.

¹⁶³ O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi. Rasmiy sayti: <https://uzbektourism.uz>

Madaniy ahamiyati esa yanada kengroq ma’noga ega. Ichan-Qal’a asrlar davomida milliy qadriyatlar, urf-odatlar va an’analarni saqlab kelgan muqaddas maskanlardan biridir. Bu yerda yashagan ajdodlarimizning turmush tarzi, hunarmandchiligi, ilm-fanga bo’lgan munosabati va ma’naviy qarashlari bugungi kungacha yetib kelgan. “Meros – bu millatning xotirasi” degan hikmat bejiz aytilmagan. Ichan-Qal’a aynan shu xotirani asrab kelayotgan bebaho maskandir.

YOSHLAR TARBIYASIDA ICHAN-QAL’ANING O’RNI

Ichan-Qal’a yosh avlodni har tomonlama barkamol, ma’naviy yetuk va ongli shaxs sifatida tarbiyalashda muhim o’rin tutadigan bebaho manbalardan biridir. Tarixiy obidalar inson qalbiga bevosita ta’sir etuvchi “jonli darslik” vazifasini bajaradi. Shu bois, Ichan-Qal’ani o’rganish orqali yoshlar nafaqat bilim oladilar, balki o’z milliy o’zligini chuqur anglay boshlaydilar. Bejizga xalqimizda “O’zligini bilgan inson yo’lidan adashmaydi” degan hikmat mavjud emas.

Ichan-Qal’a yoshlar ongida tarixiy xotirani tiklashga xizmat qiladi. U orqali yosh avlod ajdodlarining qanday hayot kechirganini, qanday buyuk madaniyat yaratganini anglaydi. Bu esa ularda o’z tarixiga nisbatan qiziqish va hurmatni kuchaytiradi. Tarixiy o’zlikni anglash esa shaxs kamolotining muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Shuningdek, Ichan-Qal’a milliy qadriyatlarga hurmat ruhini shakllantiradi. Bu yerda mujassam bo’lgan urf-odatlar, an’analari va madaniy meros yoshlarni o’z ildizlariga sodiq bo’lishga undaydi. “Merosga hurmat – kelajakka hurmatdir” degan fikr aynan shu jarayonda o’z tasdig’ini topadi.

Ichan-Qal’a o’zining betakror me’moriy qiyofasi orqali yoshlarning estetik didini ham rivojlantiradi. Qadimiy inshootlarning nafis bezaklari, rang-barang koshinlari va uyg’un shakllari san’atni his qilish, go’zallikni qadrlash tuyg’usini shakllantiradi. Bu esa yoshlarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Ichan-Qal’a o’zining boy tarixiy merosi, mukammal me’moriy tuzilishi va puxta rejalashtirilgan shahar modeli bilan alohida ahamiyat kasb etadi. U nafaqat o’tmishdan darak beruvchi yodgorlik, balki qadimiy shaharsozlik an’analari va inson tafakkurining yuksak namunasi sifatida ham e’tirof etiladi.

Mazkur majmuaning UNESCO Jahon merosi ro’yxatiga kiritilgani uning nafaqat milliy, balki umuminsoniy qadriyat sifatida yuksak baholanishidan dalolat beradi. Bu esa Ichan-

Qal’aning tarixiy va madaniy ahamiyatini yanada oshirib, uni jahon miqyosida tan olingan noyob maskanlar qatoriga kiritadi.¹⁶⁴

Ichan-Qal’a O’rta Osiyo shaharsozligi, me’morchiligi va madaniyatining yorqin namunasi sifatida bugungi kunda ham ilmiy tadqiqotlar, ma’naviy tarbiya va turizm sohalarida muhim o’rin tutadi. Ayniqsa, uning boy merosi yosh avlodni ma’naviy yetuk, tarixiy xotiraga ega va milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashda muhim manba bo’lib xizmat qiladi.

Sharq donishmandlari aytganidek, “Merosni asrash – kelajakni asrashdir.” Shu bois Ichan-Qal’ani chuqur o’rganish, uni asrab-avaylash va keng targ’ib etish har birimizning nafaqat fuqarolik burchimiz, balki ma’naviy mas’uliyatimiz hamdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent, 2008.
2. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. – Toshkent.
3. UNESCO rasmiy sayti.
4. Ahmedov B. O’rta Osiyo tarixiy obidalari. – Toshkent, 2017.
5. Xiva tarixiga oid ilmiy manbalar to’plami.
6. UNESCO. *World Heritage List – Ichan Kala*.
7. O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi. Rasmiy portal: <https://madaniyat.uz>
8. O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi. Rasmiy sayt: <https://uzbektourism.uz>
9. Britannica. *Khiva va Markaziy Osiyo shaharlari*: <https://www.britannica.com>
10. Uzbekistan Travel. *Khiva – Ichan Kala majmuasi*: <https://uzbekistan.travel>

¹⁶⁴ Ahmedov B. O’rta Osiyo tarixiy obidalari. – Toshkent, 2017. Xiva tarixiga oid ilmiy manbalar to’plami.